

Акматов К.К.

АВТОБИОГРАФИЗМДИН ОРУС ПРОЗАСЫНДА КАЛЫПТАНЫШЫ

Акматов К.К.

ФОРМИРОВАНИЕ АВТОБИОГРАФИЗМА В РУССКОЙ ПРОЗЕ

К.К. Akmatov

THE FORMATION AUTOBIOGRAPHISM IN THE RUSSIAN PROSE

УДК: 82. 282. (373.52.) (575.2)

Макалада XVII кылымдын аягындагы – XVIII кылымдын башындагы Россиядагы мемуардык-автобиографиялык адабияттын калыптанышы, орус прозасындагы автобиографизмдин өкүлдөрү, алгачкы чыгармалар тууралуу сөз болот. Орус прозасындагы автобиографизмдин жанрдык өзгөчөлүктөрү да ачылган.

Негизги сөздөр: автобиографиялык проза, автобиографизм, мемуар-автобиография, автопсихология, жанр, житие, канон, философия, биография.

В статье речь идет о формировании в России мемуарно-автобиографических литературы в конце XVII-в начале XVIII века, о представителях автобиографизма в русской прозе, о первых произведениях автобиографического жанра, а также, раскрыть жанровые особенности автобиографизма в русской прозе.

Ключевые слова: автобиографиялык проза, автобиографизм, мемуар-автобиография, автопсихология, жанр, житие, канон, философия, биография.

In the article its spoken about the formation of memoirs-autobiographical literature at the end of XVII and the beginning of XVIII century in Russia, about representative of auto-biographism in russian prose, about first works of autobiographical genre, genre, and also its revealed genre peculiarities of auto-biographism in russian prose.

Key words: autobiographical prose, autobiographism, memoirs-autobiography, autopsychology, genre, existence, canon, philosophy, biography.

Орус адабиятында автобиографиялык жанр Европа караганда кечирээк пайда болгон.

Россияда мемуардык-автобиографиялык адабияттын калыптанышы XVII кылымдын аягына – XVIII кылымдын башталышына тиешелүү деп эсептелет [1], ал эми анын булактары Орто кылымдар доору менен жана Владимир Мономахтын, Иван Грозныйдын, протопоп Аввакум жана Епифанийдин чыгармалары менен байланышкан.

Бирок, автобиография түшүнүк жана жанр катары XVIII-XIX кк. чегинде гана пайда болгон деген пикир да бар.

Автобиографиялык чыгармалардын алгачкы үлгүлөрү болуп, орто кылымдардын аяк ченинде пайда болгон А.Никитиндин «Хождение за три моря» чыгармасын жана «Протопоп Аввакумдун турмушун» («Житие протопопа Аввакума») эсептөөгө болот. Тверлик көпөс Афанасий Никитин Индияга болгон саякаты тууралуу жазгандарын калтырып кеткен. Мында ал башынан өткөн окуяларды ийне-жибине

чейин сүрөттөп, өзү жөнүндө айтып берген жана көргөн нерселери тууралуу ой жүгүрткөн.

“Протопоп Аввакумдун житиеси” (житие – олуялар жөнүндөгү христиандардын диндик адабияты) мындан да ачыгыраак автобиографиялык мүнөзгө ээ. Ал россиялык эски каада-салттардын идеологу болуп, көп жылдар бою патриарх Никондун чиркөө реформаларына каршы күрөшкөн. Ал өзүнүн көз караштары үчүн катуу куугунтукка алынып, көп жылдар бою сүргүнгө айдалган, камалган жана акырында падышанын буйругуна ылайык өзүнүн бир топ жактоочулары менен кошо өрттөлгөн. 1672-1675-жж. ал өзүнүн автобиографиясын жазган, бул чыгарма орто кылымдарга мүнөздүү аталышта болгону менен, жаңы доордун чыгармасы болуп эсептелет. Мында житиелик жанрдын канондору аңсезимдүү түрдө бузулган.

Салттуу житие кылымдар бою иштелип чыккан схема боюнча, көтөрүнкү адабий тилди пайдалануу менен ыйык адамдын эрдиктери жөнүндөгү ангемени көздөйт. Аввакум өз турмушун жазган, өзүнүн күрөшү жана башынан кечирген түйшүктөрү, сезимдери жөнүндө көптөгөн тиричиликтик майда-бараттарды кошо айтып берет. Житиенин тили канондуу эмес – мында айкын, маңыздуу, кээде карапайым орой сөздөр да орун алган.

Автобиографиялык жанрдын чыныгы өнүгүшү Россияда Петрдин реформаларынан кийин, маданияттагы революциялык өзгөрүүлөрдөн улам, тактап айтканда руханий турмуштун кескин жекелештирилиши менен башталган.

Автобиография – бул дайыма эле өзүн ачууга карата жол болуп саналат.

А.Герцендин «Өтмүш жана ойлор» («Былое и думы») аттуу чыгармасын талдоо менен, Л.Чуковская аны тарых менен философиянын кошулмасын байкаса да, автобиография жанрына киргизет. А.Герцендин бул чыгармасында реалдуу окуялар жана реалдуу жашоодогу адамдар бар. «Чыгарманын ар бир бети, – дейт Л.Чуковская, – эмнеге арналбасын, жазуучунун трагедиялуу өмүрүнүн чектерин жылаңачтап көрсөтүп турат...»

XIX кылымда көптөгөн адабият таануучулар орус жана батыш европалык жазуучулардын чыгармаларынан байкалган көркөм жана мемуардык жанрдын, анын ичинде автобиографиянын ортосун-

дагы чектин бекем эместигине бекеринен көңүл бурушкан эмес.

XX кылым мурдакы доорлордун жетишкендиктерин синтездеген көп сандагы автобиографиялык адабияттардын пайда болушу менен мүнөздөлөт. Автобиографиялык чыгармаларды жаратуу менен жарыша эле XX кылымда автобиография жанрын тыкыр изилдөө жүргүзүлө баштайт. Бул феноменди окуп-үйрөнүү, жазуучулардын пикири боюнча, XX к. 50-ж.ж. башталган [2].

Автобиографиялык прозага болгон XX к. Башындагы туруктуу кызыгуу төмөнкүлөр менен шартталган: биринчиден, эмигрант-жазуучулардын эч нерсеге окшобогон ушул прозасы гана - «сөз жүзүндө болсо да» (И.А.Бунин) – жоголуп бараткан эски Россияны сактап кала алат болчу; экинчиден, жаш совет өлкөсүндө калган жазуучулардын автобиографиялык прозасы жаңы өлкөнүн тарыхынын бир бөлүгү болуп кала алат болчу; үчүнчүдөн, автобиографиялык проза адам турмушу жөнүндө аңгемени, деги эле бүтүндөй искусствону интеллектуалдаштыруу менен «философиялык» автобиографияны, универсалдуу биографияны түзүүгө мүмкүндүк берди. Дал ушул акыркы тенденция «автобиографизмге болгон тартылуу ошол доордун бир топ маанилүү агымдарын камтыган» [3] XX к. башталышы менен ортосундагы адабияттын спецификалуу өзгөчөлүгүн алдын ала аныктаган.

XX кылымда автобиографиялык жанр жазуучулар артыкчылык берген жанр болуп калган, алар... деги эле турмушту чагылдырууга гана эмес, өз турмушунун эң жаркын таасирлерин табияты жагынан уникалдуу болгон чыгармаларда, жашоо мектебинен өтүп, социалдык чөйрөдө же анын таасирине каршы калыптануучу каармандын мүнөзүнүн туулушу, калыптанышы жана өнүгүшү жөнүндөгү чыгармаларда берүүгө ыктаган XIX к. Классиктеринен «үйрөнүшкөн». XX к. жазуучулары үчүн Л.Н.Толстойдун «Бала чак» («Детство») (1852), «Өспүрүм курак» («Отрочество») (1852-54), «Жаштык кез» («Юность») (1855-57), С.Т. Аксаковдун «Үй-бүлөлүк хроника» («Семейная хроника») (1856) жана «Багров-неберенин балалык жылдары» («Детские годы Багрова-внука») (1858), А.И. Герцендин «Өтмүш жана ойлор» («Былое и думы») (1858-62), Н.Г. Гарина-Михайловскийдин «Теманын балалыгы» («Детство Темы») (1892) аттуу чыгармалары автобиографиялык прозанын үлгүлөрү болуп калды, мында авторлор адамдын жан-дүйнөсүнүн ойгонуу жана калыптануу процессин сүрөттөөгө ыкташкан. Чыгармачыл инсандын культун алып келген XX к. башталышы алга умтулуу менен өзгөрүп жаткан маданий-тарыхый ишмердүүлүктүн контекстиндеги сүрөткердин инсанына тыкыр көңүл бурууну талап кылды.

В.Г.Короленконун «Менин замандашымдын тарыхы» («История моего современника») (1909), М.Горькийдин «Бала чак» («Детство») (1913-14), «Эл

арасында» («В людях») (1915-16), «Менин университеттерим» («Мои университеты») (1922), А.Белыйдин «Котик Летаев» (1915-16), «Чокунган кытай» («Крещеный китаец») (1921) И.А.Буниндин «Арсеньевдин турмушу» («Жизнь Арсеньева») (1927-33) сыяктуу чыгармалары XX к. биринчи 30 жылдыгындагы өзүнүн табияты жагынан да, поэтикалык бөтөнчөлүгү жагынан да көрүнүктүү болгон эң популярдуу автобиографиялык чыгармалар болуп калды.

XX к. автобиографиялык адабияттын гүлдөгөн мезгили аны иликтөөнүн да баштылышы болуп саналат. 20-ж.ж. башы – 30-ж.ж. аягында «На литературном посту» (1928-1933), «Литературная учеба» (1927-1933) журналдарынын беттеринде автобиографиялык романды өз алдынча жанр катары изилдеген И. Анисимовдун, А. Десницкийдин, С. Динамовдун, А.Запровскийдин эмгектери пайда боло баштайт, булар автобиографиялык чыгармалардын табияты менен маңызын изилдөөнүн башаты эле. И.Анисимов менен С.Динамов автобиографиялык романдын эки жактуу түзүлүшү, андагы эки башталыштын: турмуш-тиричилик чындыгы (статика жааты) менен автордун “менинин” (динамика жааты) карама-каршы коюлушу сыяктуу спецификалуу өзгөчөлүгүн белгилешкен. А.Десницкий, мисалы, автобиографиялык жанрдын дворяндык линиясына мүнөздүү болгон “бактылуу балалыктын” негизги мотивине көңүл бурган [4].

XX к. автобиографиялык чыгармаларды алгачкы изилдөөчүлөр да (И. Анисимов, А. Десницкий, С.Динамов, А. Запровский), аларды улантуучу адабият таануучулар да автобиографиялык табияты бар чыгармалардын маанисин, алардын жалпы эле адабиятты, анын ичинде автобиографиялык жанрды өнүктүрүүгө тийгизген таасирин көрсөтүүгө умтулушкан.

XX кылым ичинде автобиографиялык, «автопсихологиялык» [5] адабият проблемалары «Литературной газета», «Литературная Россия» газеталарынын, «Русская литература», «Вопросы литературы», «Литературная учеба», «Новый мир», «Звезда», «Дружба народов» журналдарынын беттеринде кызуу талкууланган. 1891-жылы «мемуарлар» катары пайда болгон бул жанр жөнүндө окумуштуулар бүтүндөй жүз жыл бою талашып-тартышып келатат. Биздин көз карашыбызча, XX кылымдын экинчи жарымындагы дискуссия бир топ активдүү болгон, себеби дал ушул мезгилде көркөм-документалдуу жанрлар чөйрөсүнө, алардын тарыхый-адабий процесстеги ролуна адабият таануучулардын кызыгуусу күчөгөн. 1970-ж. Иваново шаарында “Көркөм-документалдуу жанрлар” аттуу эл аралык илимий конференция болуп өткөн, мында бул жанрды изилдөөнүн көптөгөн теориялык жана тарыхый маселелерин чечүү зарылдыгы курч тургандыгы белгиленген.

Адабияттар:

1. Антюхов А.В. Русская мемуарно-автобиографическая литература XVIII века (Генезис. Жанрово-видовое многообразие. Поэтика): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. - М., 2001. - С. 6.
2. Павлова С.Ю. Жанр автобиографии в современной западной критике: Матер.конф. «Литература и реальность в XX веке». Режим доступа: <http://www.auditorium.ru>
3. Зарипова, З.А. Изучение автобиографических произведений на уроках русской литературы в 7-8 классах в школах Башкортостана: дис. ...канд. пед. наук / З.А.Зарипова. - М., 2000.
4. Овчарова Е.С. Изучение жанровых особенностей автобиографической прозы В.Ф. Тендрякова в 5-8 классах: Дис. ... канд. пед. наук: Якутск, 2005. - С. 48
5. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. – Л.: Советский писатель, 1971. - С. 12-93.

Рецензент: д.пед.н., профессор Муратов А.Ж.
